

Səqit Sünçələy: Şəxsiyyəti, Həyatı və Yaradıcılıq Yolu

Sagit Suncheley: His personality, life and creative path

İsmixan Osmanlı

E-mail:

iosmanli59@yahoo.com

Tel: +994505431881

Nizami Gəncəvi adına

Ədəbiyyat İnstitutu

Məqalənin gəldiyi
tarix/Received: 13.11.2025

Qəbul tarixi/Accepted:
22.12.2025

Nəşr tarixi/ Available Online:
24.12.2025

Xülasə: Çoxşaxəli və zəngin ədəbi-bədii yaradıcılıq diapazonuna malik tanınmış romantik şair, dramaturq, publisist və tərcüməçi, dövlət və siyasi xadim Səqit Sünçələy (1889–1937) tatar ədəbiyyatında öz dəst-xəti olan görkəmli sənətkardır. O, çoxsaylı lirik şeirləri, nəsr və dram əsərləri, publisistik yazıları, Qərbi Avropa və rus şairlərinin əsərlərini doğma tatar dilinə çevirdiyi tərcümələri ilə tatar ədəbiyyatının inkişafında fəal rol oynamışdır.

Dünyaşöhrətli şair Qabdulla Tukayın (1886-1913) dostu və layiqli davamçısı olan Sünçələyin onun haqqında yazdığı xatirələr və bir-birinə yazdıqları məktublar görkəmli şairin həyat və fəaliyyəti, dünyagörüşü, həyata və ədəbiyyata baxışı haqqında əvəzsiz mənbə kimi çox qiymətlidir.

Stalin totalitar rejiminin repressiya qurbanı olaraq 1937-ci ildə güllələnən və 1958-ci ildə bəraət alan S.Sünçələyin adının çəkilməsi, əsərlərinin nəşri və yaradıcılığı haqqında tədqiqat aparılması kommunist rejimi tərəfindən qadağan olunduğundan ədəbi yaradıcılığı tatar ədəbiyyatşünaslığında XX əsrin 70-ci illərin əvvəllərindən öyrənilməyə başlanılıb. Yalnız son illərdə Tatarıstanda onun əsərləri toplanaraq iki dəfə kitab şəklində nəşr olunub. Bu səbəbdən bu günə qədər Azərbaycan elmi ictimaiyyətinin görkəmli ədəbi həyat və yaradıcılığı, ədəbi irsi haqqında demək olar ki, məlumatı yoxdur.

Bu məqalədə məqsədimiz ilk olaraq, azərbaycanlı oxuculara S.Sünçələyin həyatı və zəngin ədəbi irsi, siyasi fəaliyyəti barədə məlumat verməkdir.

Açar sözlər: *şair, bədii yaradıcılıq, Qabdulla Tukay, Səqit Sünçələy, repressiya*

Abstract: Sagit Suncheley (1889–1937), a well-known romantic poet, playwright, publicist and translator, statesman and political figure with a multifaceted and rich literary and artistic creativity, is an outstanding master in Tatar literature. He played an active role in the development of Tatar literature with his numerous lyric poems, prose and dramatic works, publicistic writings, and his translations of works by Western European and Russian poets into his native Tatar language.

The memoirs written by Suncheley, a friend and worthy successor of the world-famous poet Gabdulla Tukay (1886–1913), and the letters they wrote to each other are invaluable sources about the life and activity of the outstanding poet, his worldview, and his view of life and literature.

Since the communist regime prohibited the mention of S. Suncheley's name, publication of his works, and research on his work, who was shot in 1937 as a victim of repression under Stalin's totalitarian regime and acquitted in 1958, his literary creativity began to be studied in Tatar literary studies in the early 1970s of the 20th century. Only in recent years his works have been collected and published in a book twice in Tatarstan. For this reason, to this day, the Azerbaijani scientific community has almost no information about the life and creativity of the outstanding writer, and his literary heritage.

Our goal in this article is, first of all, to inform Azerbaijani readers about the life, rich literary heritage, and political activities of S.Suncheley.

Keywords: *poet, artistic creativity, Gabdulla Tukay, Sagit Suncheley, repression*

Giriş / Introduction: Tatar xalqının milli kökə bağlı və milli folklor ənənələri əsasında formalaşmış, doğma xalqın tarixini, milli düşüncə tərzini, ictimai-siyasi görüşlərini bədii biçimdə təcəssüm etdirən zəngin ədəbiyyatı vardır. Qədim dövrün ənənələri əsasında formalaşan bu ədəbiyyatın zənginləşməsində və daha da inkişaf etməsində hər dövrdə adları minnətdarlıqla xatırlanan qabaqcıl nümayəndələri olmuşdur. Hər dövr tatar ədəbiyyatında mühüm mərhələ olsa da, XX əsrin əvvəlləri tatar ədəbiyyatı tarixində haqlı olaraq qızıl dövr kimi səciyyələndirilən novator ədəbiyyat dövrü idi. Tatar ədəbiyyatının çiçəklənmə dövrü olan bu mərhələdə tatar xalqının maariflənməsinə, milli kimliyin dərkəsinə, öz müqəddəratını təyin etməyə xidmət etmiş, tatar mədəniyyətinə mühüm təsir göstərmiş görkəmli yazıçılar, nəşirlər və tərcüməçilər qalaktikası yarandı. Bu dövr ədiblər pleyadasının başında XX əsr tatar ədəbiyyatı tarixində milli poeziyanın əsasını qoyan, onun klassik üslubunu yaradan böyük sənətkar, milli ədəbiyyat üçün yeni üfqlər, perspektivlər açan Xalq şairi Qabdulla Tukay dayanırdı. Öz üslub və yazı üsullarını yaradan Kərim Tuncçirin, Səqit Rəmiyev, Fatih Əmirxan, Qayaz İshaki, Kəyyum Nəsiri, Qalimcan İbrahimov, Məcid Qafuri, Fəthi Burnaş, Qəliəskər Kamal, Mirheydər Feyzi və başqaları da həmin dövrün görkəmli yaradıcı şəxsiyyətləridir.

Bu dövrdə böyük ədəbiyyata qədəm basanlardan biri də Səqit Sünçələy idi. Yaradıcılığının çiçəklənmə dövrü 1910-1914-cü illərə təsadüf edən, bu müddət ərzində 250-dən çox lirik, insanı ruhlandıran romantik şeirlər nəşr etdirən Səqit Sünçələyin, həm də Qabdulla Tukayla şəxsi görüşləri və məktublaşdığı dövrdür. Bədii yaradıcılıq yolunda ona böyük təsiri olan Qabdulla Tukayın vəfatından sonra tatar ədəbiyyatının iki klassiki – dramda Qəliəskər Kamal, nəsrə Fatih Əmirxanla birlikdə, şeirdə Sünçələyi də nakam şairin davamçısı adlandırırdılar.

Əsas hissə / Main Part

Poetik istedadla malik görkəmli şair, tatar ədəbiyyatında romantizmin ilk mərhələsinin banilərindən və tanınmış simalarından biri və XX əsr tatar poeziyasının inkişaf tarixində özünəməxsus yaradıcılıq yolu olan, tərcüməçilik sənətinin əsasını qoyanlardan biri, mahir tərcüməçi və şair-publisist Səqit Sünçələy (Səqiyt – Səit Həmidulla oğlu Sünçələyev) 14 avqust (köhnə üslubla – 2 avqust) 1889-cu ildə keçmiş Saratov quberniyasının Xvalinsk qəzasının Köhnə Mostyak (İske Mastak) kəndində (müasir Ulyanovsk vilayətinin Köhnə Kulatkinsk rayonu) kasıb kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Bu dövrdə, XIX əsrin sonlarında Volqaboyu ərəzilərin əksəriyyətini aclıq bürümüşdü. Körpə Sünçələyin yaşadığı kənddə də aclıq tüğyan edirdi. Bu səbəbdən atası 1891-ci ildə ailəsi ilə birlikdə Həştərxan şəhərinə köçür. Səqitin altı yaşı olanda təhsil alması üçün valideynləri onu şəhərdəki “Vəhhabiyə” adlı mədrəsəyə qoyur. On beş yaşına qədər həmin mədrəsədə təhsil alır və 1904-cü ildə təhsilini başa vurur. 1906-cı ilə qədər şəhərdəki “Ağ məscid”in nəzdində fəaliyyət göstərən mədrəsədə müəllimlik edir.

Atası burada fəhləlik (yükleyici) edərək ailəsini güclə dolandırır. Ailə 1910-cu ilə qədər Həştərxanda yaşayır. Atası Həmidulla 1910-cu ildə vəfat edir.

Səqitin mədrəsədə müəllim işlədiyi dövr çar Rusiyasını silkələyən 1905–1907-ci illər, Birinci rus inqilabının ilk illəri idi. Çar mütləqiyyətinə qarşı mübarizə aparan mütərəqqi gənclər kimi, o da inqilabi-demokratik hərəkata qoşulur.

Birinci rus inqilabının vüsətini müvəqqəti də olsa söndürmək üçün rus çarı II Nikolay 17 oktyabr 1905-ci il tarixli Manifesti imzalamalı oldu. Manifest söz azadlığına, qəzet və jurnalların çap edilməsinə imkanlar verirdi. Manifestin verdiyi imkanlardan yararlanaraq çar Rusiyasında yaşayan bir çox müsəlman ölkələrində qəzet və jurnallar çap edilməyə başlandı. Həştərxanda isə Azərbaycanın Şirvan bölgəsindən xalı-xalça alverçisi kimi bura gəlmiş Mustafa Lütfi Hacı Sədrəddin

oğlu İsmayilov (Şirvanski) “Bürhani-tərəqqi” adlı qəzet çap etməyə başlamışdır. 1906-cı ilin may ayından 1911-ci ilin fevral ayına kimi bu ictimai-siyasi həftəlik qəzetin müntəzəm olmasa da, cəmi 266 sayı işıq üzü görmüşdür (Татарская периодическая печать: Научно-энциклопедическое издание, 2017). Bu qəzet, başqa gənclər kimi, gənc Səqitin də ilk yaradıcılıq yolunda böyük rol oynamışdır. Belə ki, o, 1905–1906-cı illərin yay aylarında Kazanda Tatar Müəllimlər məktəbində təhsil alan qardaşı Şərifcanla (1885–1959) birlikdə inqilabi məzmunlu elanları və kitabçaları tatar dilinə tərcümə edib, surətlərini çıxararaq yaymaqla yanaşı, “Bürhani-tərəqqi” qəzetində kiçik məqalə və reportajları ilə çıxış etmişdir.

Səqit 1906-cı ilin payızında Kazana gəlir və Şakirzyan Həmidinin mədrəsəsində bir il ərəb və rus dillərini öyrənir. Həmin ilin aprelində mədrəsədən ayrılır və bir il öz hesabına Kazan Müəllimlər məktəbində oxuyur. Amma ailənin ağır maddi durumu ona təhsilini başa vurmağa imkan vermir. Bu səbəbdən, 1908-ci ildə imtahanları sürətlə (ekstrenni) verərək, pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququ qazanır. 1909-cu ilin aprel ayında həmin məktəbdə təhsilini başa vuraraq qardaşı Şərifcanla birlikdə Perm quberniyasının Osin qəzasında (indiki Perm ölkəsinin Bərdə rayonunda) Qayna başqırdlarının yaşadığı Saraş və Soltanay kəndlərində dördillik rus-tatar məktəbində müəllim kimi fəaliyyət göstərir və uşaqlara rus dilindən dərs deyir (Мыцабекова Р., 2001, p. 21); (Дайтов, 2009); (htt) 1913-cü ildə Böyük Sərdək (Zur Sərdək) kəndində rus-tatar məktəbi açır. 1915-ci ildə o, panislamist vərəqlər yaymaqda günahlandırılır və həmin ildə müəllimlik işindən ayrılıb, Ufaya köçməyə məcbur olur. Ufada mədəni-maarif işləri ilə məşğul olur. O, 1917-ci ilə qədər şəhər kitabxanasında tatar şöbəsinin müdiri işləyir. 1917-ci ildə “Avıl xalkı” (“Kənd adamları”) adlı qəzetin redaktoru olur, 1918-ci ildən isə qardaşı Şərifcan Sünçələyin məsul redaktorlarından biri olduğu Ufa Quberniya Xalq Komissarları Sovetinin və Müsəlman Hərbi Şurasının orqanı olan “Kərəş” (“Güləş”) adlı qəzetin redaksiyasında işləyir. 1918-ci ilin sonlarında Kazana köçür və bir müddət “Kızıl Armiya” (“Qırmızı ordu”) adlı qəzetdə işləyir (Мыцабекова Р., 2001, p. 22; Дайтов, 2009; htt). Eyni zamanda bədii yaradıcılıqla da məşğul olur.

Əvvəllər sosial-inqilabi baxışların tərəfdarı olan Səqit Sünçələy 1919-cu ildə RKP(b)-yə üzv seçilir. Ona bu işdə vaxtilə Kazan Tatar Müəllimlər məktəbində birlikdə oxuduğu və dostluq etdiyi Mirsəid Sultanqaliyev köməklik etmişdir. Həmin ildən başlayaraq partiya xətti ilə bir sıra mühüm siyasi vəzifələrdə çalışır. O, 1919-cu ildən Krıma gedir və fasilələrlə 1924-cü ilə qədər orada fəaliyyət göstərir. Bolşevik Mirsəid Sultanqaliyevin zəmanəti əsasında 1919–1922-ci illərdə Rusiya Millətlər Xalq Komissarlığının Krımdakı nümayəndəsi təyin edilir. Ona ağqvardiyaçıların əlində olan adada gizli inqilabi təşkilat yaratmaq tapşırılır. Gizli inqilabi işlərdə bir o qədər də təcrübəsi olmadığından az qalır ki, vrangelçilərin əlinə düşsün. 1920-ci ilin yayında Türkiyəyə qaçmaqla xilas ola bilir. Türkiyədən Sinop-Trapezund yolu ilə Novorossiyskiyə qaydır. Üç aydan sonra Moskvaya çatır, Türkiyə və Krımdakı vəziyyət haqqında məlumat verir. Krım alınandan sonra yenidən ora göndərilir. Krımda sovet hakimiyyəti möhkəmləndikdən sonra Ufaya qaydır.

1921-ci ilin fevral ayında RSFSR Xalq Komissarları Sovetinin dekreti ilə RSFSR Xalq Komissarlığı yanında “həm elm sahəsində, həm də incəsənətdə təhsilə yüksək nəzəri rəhbərlik” həvalə edilmiş Akademik Mərkəzlər yaradılmışdır. 4 sentyabr 1922-ci ildə Ufa Vilayət Xalq Təhsili İdarəsinin kollegiyası tərkibində müdir və elmi katib olmaqla Başqırdıstan Xalq Maarif Komissarlığı yanında Akademik Mərkəzi yaradılır. Onun ilk müdiri (və növbəti ildə faktiki olaraq yeganə işçisi) Səqit Sünçələy olmuşdur (Ергин, 2005, pp. 173-174; Ергин, 2006). 1923-1926-cı illərdə Başqırdıstan Maarif Komissarlığının kollegiya üzvü kimi fəaliyyət göstərir. 1925-ci ildə Maarif Nazirliyinin İncəsənət şöbəsinin müdiri, sonra isə Ufa İncəsənət Muzeyinin direktoru təyin olunur. 1926-cı ilin əvvəllərində “fəal Sultanqaliyevçi” kimi partiyadan xaric edilir. Sonradan Mərkəzi

Komitə töhmət verməklə kifayətlənir və UKP(b) partiyasına bərpa edilir (Мустафин, 2006, p. 57). 1926-cı ildə Moskvaya çağrılaraq draqoman (tərcüməçi) kimi Rusiya Xarici İşlər Xalq Komissarlığının Türkiyə Respublikasının İzmir şəhərindəki Baş Konsulluğuna göndərilir. Moskvada Baş Siyasi İdarənin əməkdaşı A.Almaev ona Türkiyədə yaşayan tatar mühacirləri ilə əlaqə yaratmağı tapşırır.

Səqit Sünçələy bir il, 1926-1927-ci illərdə İzmirdəki sovet konsulluğunda tərcüməçi işlədikdən sonra, 1927-ci ildə yenidən Ufaya qayıdır və Başqırdıstan Musiqili Teatr texnikumuna rəhbərlik edir. 1 iyun 1927-ci ildə “əksinqilabi fəaliyyət” ittihamı ilə həbs edilir, 7125 sayılı axtarış və həbs qərarını isə ertəsi gün – iyunun 2-də verirlər (Мустафин, 2006, p. 57). Lakin mühakimə olunub, həbs edilmir. 1928-ci ilin sentyabr ayından Kazandakı İncəsənət Evinin elmi katibi vəzifəsində işləyir (Мусабекова Р. , 2001, p. 22; Даутов, 2009; http; Эдипләр: Сәгыйть Сүнчәләй , n.d.; Мустафин Р. , 2011, pp. 79-86).

Səqit Sünçələyi 28 fevral 1929-cu ildə Ufa şəhər Baş Siyasi İdarəsinə çağırırlar və 95-ci maddə ilə “yalan məlumat verdiyinə görə” həbs edirlər. 1931-ci ildə Mirsəid Sultanqaliyevin işində iştirakına görə, yəni “Sultanqaliyevin əksinqilabçı millətçi təşkilatı” işində günahlandırılaraq, Birləşmiş Dövlət Siyasi İdarəsi məhkəməsinin qərarı ilə ölüm cəzasına – güllələnməyə məhkum olunur. Sonradan həmin təşkilatın kollegiyasının 08.01.1931-ci il qərarı ilə hökm ləğv edilir və 13.01.1931-ci ildə 10 il həbs düşərgəsinə (konslagerə) göndərilməklə əvəz edilir. Mirsəid Sultanqaliyevin işində günahlandırılan başqa məhbuslarla birlikdə xüsusi təyinatlı Solovki (Rusiyanın Arxangelsk vilayəti ərazisində, Ağ dənizdə yerləşən altı adadan ibarət arxipelaq) düşərgəsinə göndərilir (Мусабекова Р. , 2001, p. 26; Сүнчәләй Саид ибн Хамидулла (1888) , n.d.). 9 oktyabr 1937-ci ildə Leningrad vilayəti UNKVD-sinin “üçlüyü”ndə onun işinə yenidən baxılır və sağ qalmış bütün Sultanqaliyevçilərə qarşı güllələnmə hökmü çıxarılır. 27 oktyabr 1937-ci ildə hökm yerinə yetirilir və Səqit Sünçələy güllələnir (Мусабекова Р. , 2001, p. 26; Мустафин Р. , 2006).

1958-ci il mart ayının 8-də, o zamankı SSRİ Ali Məhkəməsi S.Sünçələyin işi üzrə “üçlüyün” iştirakı ilə baş tutmuş məhkəmənin hökmünü (qərarını) ləğv etmiş və şair bəraət qazanmışdır.

Səqit Sünçələyin ailə həyatı da uğurlu olmamışdır. O, bir neçə dəfə evlənmişdir. Onun birinci həyat yoldaşı Səlimə adlı qadın olmuşdur. Bu izdivacdan onların Tahir adlı oğlu doğulmuşdur. Səlimə 1909-cu ildə, oğlu doğulandan bir qədər sonra dünyasını dəyişmişdir (Мусабекова Р. , 2001, p. 19; Габдрафикова, 2023, pp. 113-114). Həyat yoldaşının vaxtsız ölümünə “Məhəbbətim” (“Məhəbbətem”) adlı şeir yazmış, özü musiqi bəstələmiş və skripkada ifa etmişdir.

Oğlu Tahir isə 1924-cü ildə xəstələnib, 15 yaşında vaxtsız vəfat etmişdir. Oğlunun vaxtsız ölümündən sarsılanan şair “İki matəm” və “Tahir” adlı şeirlərini yazmışdır.

Səqit Sünçələy 1911-ci ildə ikinci dəfə Fəridə adlı qadınla evlənmişdir. 1 avqust 1912-ci ildə onların oğlu Fərid anadan olmuşdur (Замандашлары Сәгыйть Сүнчәләй турында (Зөфәр Рәмиевнең кереш сүзе белән), 2019, p. 182). Şairin bu evliliyi də qısamüddətli olmuşdur. Fəridə oğlu Fəridlə 1914-cü ildə onu tərk etmişdir (Мусабекова Р. , 2001, p. 19). Fərid 1930-cu illərin ortalarında ailə qurmuş, 1940-cı ildə müharibəyə getmişdir. 1941-ci ildən ondan bir xəbər olmadığından, həmin ildə həlak olduğu təxmin edilir. Fəridin qızı Nailə (1936-cı il təvəllüdlü) Kazanda yaşamışdır. Nailənin Əlfiyə, Rüstəm və Larisa adlı övladları, nəvələri olmuşdur (Замандашлары Сәгыйть Сүнчәләй турында (Зөфәр Рәмиевнең кереш сүзе белән), 2019, p. 182).

Fəridə 1949-cu ildə vəfat etmişdir. Səqit Sünçələy Fəridəyə “Fa”qa adlı şeir həsr etmişdir.

Səqit Sünçələy Kırında işləyən zaman üçüncü dəfə yerli tatar qızı Əminə İnayət qızı Miluşeva (1901-1969) ilə evlənmişdir. O, 1922-ci ildə İ.Qrinevskaya ünvanladığı məktubunda evlənməsi haqqında yazmışdır: *“Mən burada ailə qurmuşam. Həyat yoldaşım gənc və xoşbəxtidir. Tatar qızıdır. Aktrisa. Adı Əminədir”* (Сүнчеләй, 2005, pp. 276-277). Bəzi tədqiqatçılar Əminə Miluşevanın Gəncədən olan tatar qızı olduğunu bildirir. Belə ki, S.Sünçələy yaradıcılığının tanınmış tədqiqatçısı, professor Z.Z.Rəmiyev bu haqda yazmışdır: *“1922-ci ildə Sünçələy Azərbaycanın Gəncə şəhərindən olan aktrisa, tatar-başqırd bəstəkarı Kamil Yusufoviç Rəhimovun (1900–1978) ögey bacısı Əminə Miluşeva ilə evlənir”* (Рәмиев.3.3., 2025, p. 41). Həmin ilin mart ayında bu evlilikdən Sünçələyin bir qızı doğulmuşdur. Adını Tahirə qoymuşlar. Onlar 1925-ci ilin ortalarında ayrılmışlar. Buna baxmayaraq, Səqit Sünçələy Solovkidə sürgündə olarkən daim yazışmışlar. Sünçələydən gələn 32 məktubun yarısı Əminə və qızına, qalanı isə Tahirənin özünə ünvanlanıb (Рәмиев, 2019).

Təəssüf ki, Əminə Miluşeva haqqında az məlumat vardır. Onun əvvəlcə Simferopolda, sonra bir müddət Kazanda Tatar Dram Teatrında aktrisa kimi çalışdığı bildirilir. 2 yanvar 1929-cu ildə S.Sünçələyə yazdığı məktubunda yazır ki, *“Teatrda işlər yaxşı gedir”*, lakin *“ibtidai siyasi təhsili olmadığı və öz üzərində işləmədiyi”* iddiası ilə onun teatrla müqaviləsi ləğv edilir və 23 aprel 1929-cu ildə Kazan Teatrından azad edilir (Рәмиев.3.3., 2025, p. 41).

Səqit Sünçələy 1929-cu ilin mart ayında həbs ediləndən sonra Əminə Miluşeva qızı Tahirə ilə birlikdə Kazandan Azərbaycana – Gəncə şəhərinə gəlir. Onun Gəncədə də teatrda işlədiyi bildirilir (Габдрафикова, 2023, p. 114). Həyat yoldaşı Əminə Miluşeva və qızı Tahirədən ayrı düşməsi şairi çox kədərləndirir. Hisslərini “Döyüş” (“Saqış”) adlı şeiri ilə bildirir.

Səqit Sünçələy sürgündə olarkən, 1929-cu ildən Gəncə şəhərində yaşayan həyat yoldaşı Əminə və qızı Tahirəyə bir neçə məktub yazmışdır. Sünçələyin 1934-cü il və 1936-cı ildə Əminə və Tahirəyə göndərdiyi məktubda ünvan – Gəncə şəhəri, Sovxoz küçəsi, ev № 111, 1936-cı ildə qızı Tahirəyə göndərdiyi məktubda isə ünvan – Gəncə şəhəri, Gimnaziya küçəsi, ev № 5 göstərilmişdir.

Səqit Sünçələy çoxşaxəli zəngin yaradıcılığa malik görkəmli şairdir. Onun yaradıcılığından lirik şeirləri, poemaları, dram əsərləri, tərcümə etdiyi əsərləri, sənədli əsərləri – məktubları bu günə gəlib çıxmışdır.

Səqit Sünçələy Saraş və Soltanay kəndlərində dördillik rus-tatar məktəbində müəllim işləyərkən ədəbi yaradıcılıqla məşğul olmağa başlamışdır. 1908-ci ildə Kazanda “Göl – göz yaşı” (“Күл – күз яше”) adlı başqırd əfsanəsini çap etdirmişdir (Сүнчәләй, 1961, p. 3; Сүнчәләй, 2005, p. 4). Bu dövrdə əsasən tərcüməçiliklə məşğul olmuşdu. Bu barədə özü də yazmışdı: *“Yuxu bilmədən, ya ehtirasın coşğunluğu səbəbindən, ya da çox güman ki, maliyyə çətinliklərinə görə dörd kitabı tərcümə etdim”* (Сүнчәләй, 1909; “В тебе я нашел во всем искреннего человека” (Габдулла Тукай и Сагит Сүнчеләй), p. 205).

Burada görkəmli rus yazıçısı L.N.Tolstoyun “İlyas, yoxsa var-dövlət də xoşbəxtlikdir” (“Ильяс, яки бәхет малдамы”) və “Başqırdların həyatından” (“Башкыртлар тормышыннан”) (Толстой, 1908) və yenə L.N.Tolstoyun “Qafqaz əsiri” (“Кавказ əсире”) (Толстой, 1908, p. 48) adlı kitablarını, qırğızların həyatından bəhs edən “Тунгатай” adlı əsəri tatar dilinə tərcümə etmiş (Сүнчәләй, Тунгатай: кыргызлар тормышыннан) və nazik kitabçalar halında Kazanda nəşr etdirmişdir (Мусабекова Р., 2001, p. 21).

Ufa şəhərində yaşayarkən oradakı “Şərq nəşriyyatı”nda 1918-ci ildə “Üsyankar şeirlər” (“İxtilal şeirləri”) adlı şeirlər toplusunu (Сүнчәләй, 1918), Kazanda yaşayarkən 1919-cu ildə “İnqilabi şeirlər (1915–1919)” (“Революцион шигырьлар (1915–1919)”) (Сүнчәләй, 1919) adlı şeirlər toplusunu və 1924-cü ildə “Taxtlara lənət” (“Тәхетlərә ләнәт”) adlı dram əsərini nəşr etdirmişdir (Габдрафикова,

2023, p. 108). Ədəbi yaradıcılığının ilk dörd ilində yazdığı əsərlərini toplayaraq 1913-cü ildə nəşr etdirmişdir (Сүнчәләй, 1913).

1929-cu ildə isə şairin 1910-1927-ci illərdə yazdığı şeirlər toplusu işıq üzü görmüşdür (Сүнчәләй, 1929).

Səqit Sünçələy tanınmış şair olmaqla bərabər, həm də görkəmli yazıçı, dramaturqdur. O, “Mənsur” (“Mansur”), “Bohema” (“Сәнгатьчеләр”), “Səhərdən əvvəl” (“Тан алдыннан”), “Skripkanın melodiyası” (“Скрипка моннары”) və başqa dram əsərlərinin, bir neçə hekayənin və publisistik əsərlərin, tənqidi məqalələrin müəllifidir. Nəsr yaradıcılığının bir hissəsini onun epistolyar irsi təşkil edir. Uzun müddət ərzində onun bütün əsərləri toplanıb və ədəbi irsinin tanınmış tədqiqatçısı, görkəmli tatar ədəbiyyatşünas-alimi Zəfər Rəmiyev tərəfindən 2005-ci ildə nəşr edilmişdir (Сүнчәләй, 2005).

Yuxarıda dediyimiz kimi, Səqit Sünçələy XX əsr tatar ədəbiyyatı tarixində tərcümə ənənəsini yaradan istedadlı tərcüməçidir. O, Qərbi Avropa və rus ədəbiyyatının görkəmli xadimlərinin bir çoxunun əsərini doğma tatar dilinə tərcümə etmiş və tərcümə əsərləri ilə tatar oxucularının rəğbətini qazanmışdır. Tatar oxucuları Qərbi Avropa və rus ədəbiyyatının görkəmli sənətkarlarının – rus şair və nasirlərindən A.S.Puşkinin, V.A.Jukovskinin, M.Y.Lermontovun, İ.A.Krılounun, N.A.Nekrasovun, İ.S.Turgenevin, L.N.Tolstoyun, İ.S.Nikitinin, A.P.Maykovun, S.L.Nadsonun, A.A.Blokun, K.D.Balmontun, Avropa şair və nasirlərindən C.Bayronun, Henrix Heynenin, İ.V.Hötenin, F.Şillerin, V.Hüqonun və başqa ədiblərin, həmçinin görkəmli Türkiyə şairi və nasiri, Tənzimat ədəbiyyatının əsas simalarından biri Namiq Kamalın ədəbi yaradıcılığı ilə onun tərcümələri vasitəsilə tanış olmuşlar. O, Bayronun “Şilyon məhbusu” poemasını V.A.Jukovskinin rus dilinə etdiyi nəşrdən tərcümə edərək, Qabdulla Tukayın ön sözü və redaktorluğu ilə 1910-cu ildə ilk dəfə “Məhbus”, 1924-cü ildə isə “Şilyon məhbusu” adı ilə nəşr etdirmişdir. 1911-ci ildə böyük rus şairi A.S.Puşkinin tənqidçi V.Belinskinin “Puşkinin poeziya tacında parlaq almaz” adlandırdığı “Qurana təqlidlər” (və ya “Qurana bənzətmələr”), Henrix Heynenin məşhur “Əlmənsur” (“Almanzor”) pyesini – tragediyasını alman dilindən tatar dilinə tərcümə etmişdir. Şair “Əlmənsur”un tərcüməsini 1913-cü ildə başa çatdırmış və həmin ildə Kazanda “Sabah” nəşriyyatında nəşr etdirmişdir (Назмутдинова, 2020, p. 54).

Səqit Sünçələyin adı və zəngin ədəbi irsi onilliklər ərzində ictimaiyyətdən gizlədilib. Uzun illər bolşevik rejimi onun adının çəkilməsini, əsərlərinin nəşrini və yaradıcılığı haqqında tədqiqat aparılmasını qadağan etmişdi. Nəhayət, 1958-ci ildə şair bəraət qazandıqdan sonra Tatarıstanda onun əsərlərinin toplanıb nəşr edilməsinə başlanmışdır. Tanınmış tatar ədəbiyyatşünas-alimi Q. Xalitin əhatəli giriş məqaləsi ilə ilk “Seçilmiş əsərləri” 1961-ci ildə çapdan çıxmışdır (Сүнчәләй, 1961). Kitaba onun şeirləri, pyesləri və xatirələri daxil edilmişdir. Əsər tezliklə tatar elmi ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etmişdir. Onun yaradıcılığından bəhs edən çoxlu məqalələr yazılıb, çap etdirilmişdir. 2001-ci ildə Rəisə Musabəyova şairin həyat və yaradıcılıq fəaliyyətindən bəhs edən fəlsəfə doktoru dissertasiyasını uğurla müdafiə etmişdir (Мысабекова Р. , 2001). Alim araşdırmalarının nəticələrini həmin ildə monoqrafiya şəklində nəşr etdirmişdir (Мысабекова Р. , 2001).

Hazırda Tatarıstan alimləri tərəfindən görkəmli şairin ədəbi irsinin tədqiqi, nəşri və dünya xalqlarının dillərinə tərcümə edilməsi sahəsində mühüm işlər görülür. Son illər onun Avropa ədəbiyyatından etdiyi tərcümələr dissertasiya mövzusu kimi tədqiqata cəlb edilmişdir (Илкамович, 2006). Bundan başqa X.Qosman, M.Maqqdiyev, E.Niqmatullin, Z.Ramiyev, R.Mustafin və R.Musabəyova, İ.Y.İsmayılovanın araşdırmaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə / Conclusion

Səqit Sünçələyin miras qalan zəngin ədəbi irsi gec də olsa tatar oxucularının ixtiyarına verilmişdir. Onun poetik irsi sahəsində müəyyən işlər görülsə də, tərcüməçilik fəaliyyəti, xüsusən də onun rus ədəbiyyatından etdiyi tərcümələr, gündəliyi, məqalələri və məktubları hələlik xüsusi araşdırma mövzusu olaraq qalır.

Ədəbiyyat / References

- (б.д.). Получено из <https://matbugat.ru/enc/snchly-sgyyt-631/>
- “В тебе я нашел во всем искреннего человека” (Габдулла Тукай и Сагит Сунчелей) . (б.д.), (стр. Материалы к хронике жизни и творчества Габдуллы Тукая (1911–1913)).
- (2017). *Татарская периодическая печать: Научно-энциклопедическое издание*, 32-33. Казань: Изд-во Академии наук РТ.
- Сунчелей Саид ибн Хамидулл (1888) . (б.д.). Получено из [https://ru.openlist.wiki/Сунчелей_Саид_ибн_Хамидулл_\(1888\)\)](https://ru.openlist.wiki/Сунчелей_Саид_ибн_Хамидулл_(1888))).
- Әдипләр: Сәгыйть Сүнчәләй . (б.д.). Получено из <http://fajdali.narod.ru/suncalaj.htm>.
- Габдрафикова, Л. (2023). Татарский поэт Сагит Сунчелей и Крым начала 1920-х гг. *Крымское историческое обозрение*, 10(1).
- Даутов, Р. Р. (Ред.). (2009). *Әдипләребез: биобиблиографик белешмәлек* (Т. 2). Казан: Татар. кит. нәшр.
- Ергин, Ю. (2005). Ш. Х. Сунчелей — организатор народного образования в Башкирии. *Башкирский педагогический журнал*.
- Ергин, Ю. (2006). Ш. Х. Академический Центр Башкирского Наркомата Просвещения (1922-1930). *Вестник Башкирского университета*, 121.
- Замандашлары Сәгыйть Сүнчәләй турында (Зөфәр Рәмиевнең кереш сүзе белән). (2019). *Казан утлары*(8).
- Илкамович, Н. (2006). *Переводы Сагита Сунчелей из западноевропейской литературы. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Казань.
- Мусабекова, Р. (2001). *Сагит Сунчелей: личность поэта и мотивы творчества. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.фил.* Казань.
- Мусабекова, Р. (2001). *Сагит Сунчелей: судьба и творчество*. Казань: Изд-во Казанского ун-та.
- Мустафин, Р. (2006). *Силуэты: Литературные портреты писателей Татарстана*. Казань: Татар, кн изд-во.
- Мустафин, Р. (2011). *Поэт тукаевской плеяды. Неизвестные страницы биографии Сагита Сунчелей // Казанский альманах*.
- Назмутдинова, М. А. (2020). «Альманзор» Генриха Гейне и его перевод Сагитом Сунчелеем. *Евразийский Союз Ученых (ЕСУ)*(4(73)).
- Рәмиев, З. (23 август. 2019 г.). Соловкида атылган татар шагыйре. *Мәдәни җомга*(33).
- Рәмиев.З.З. (2025). Тукай фатихасын алган шагыйрьСәгыйть Сүнчәләйнең тормыш һәм ижат юлы турында). *Фәнни Татарстан*(3).
- Сунчелей, С. (2005). *Әсәрләр һәм хатлар*. Татарстан китап нәшрияты.

- Сүнчәләй, С. (24 декабрь 1909 г.). Әдәби журнал кирәк .
- Сүнчәләй, С. (1913). *Сәгыйть Сүнчәләй шигырьләре*. Казан: Яңалиф.
- Сүнчәләй, С. (1918). *Ихтилал шигырьләре*. Уфа: Шәрәкъ.
- Сүнчәләй, С. (1919). *Революцион шигырьләр (1915–1919)*. Казан: Мәркәз Мөселман Хәрби һәйәтенәң сәяси бүлегә нәшере.
- Сүнчәләй, С. (1929). *Сәгыйть Сүнчәләй шигырьләре (1910–1927)*. Казан: Яңалиф.
- Сүнчәләй, С. (1961). *Сайланма әсәрләр: шигырьләр, пьесалар, истәлекләр*. Казан: Татар. кит. нәшр.
- Сүнчәләй, С. (2005). *Әсәрләр һәм хатлар*. Казан: Татар. кит. нәшр.
- Сүнчәләй, С. (2005). *Әсәрләр һәм хатлар*. Казан: Татар. кит. нәшр.
- Сүнчәләй, С. (б.д.). *Тунгатай: кыргызлар тормышыннан*. Казан: Сабах кәтепханәсе.
- Толстой, Л. (1908). *Ильяс, яки Бәхет малда түгелме? Башкыртлар тормышыннан / С. Сүнчәләй мөтәрҗ.* . Казан: Наширләре борадәран Кәримиләр ; Матбагаи Кәримия.
- Толстой, Л. (1908). *Кавказ әсире (= Кавказский пленник): роман / С. Сүнчәләй мөтәҗ.* Казан: Бр. Кәримовлар нашире; матбагаи Кәримия.